
Mirjana ULE*

SPREMEMBE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA IN ŽIVLJENJSKIH POTEKOV V SODOBNIH GLOBALIZIRANIH DRUŽBAH**

Povzetek. Članek tematizira tezo o učinkih globalizacije na spremembo vsakdanjega življenja in življenjskih potekov. Te spremembe se izražajo v novih stilih življenja, oblikovanja identitet, karier, biografij. Novi načini so predvsem rezultat velikih sprememb v partnerskih in družinskih razmerjih, v izobraževanju, na trgu dela, v socialnih in drugih politikah, ki urejajo biografijo od začetka šolanja do upokojitve. Življenjski potek sam je postal stvar individualne izbire in kreacije. Predvsem povečanje tveganj in negotovosti v prehodu mladih v odraslost povzroča, da to obdobje postaja ključno za politike, ki se ukvarjajo s socialno integracijo mladih. Spremembe na trgu dela izjemno spreminjajo načrtovanje delovne kariere in posledično odraslosti. Individualizacija življenjskega poteka zahteva večjo pripravljenost za sprejemanje tveganih odločitev v poslovnem in v vsakdanjem življenju, sposobnost ljudi, da »poskrbijo sami zase«. To terja tudi spremembe politik, ki pomagajo ljudem premagovati življenjske probleme in stiske. Klasična socialna politika je hotela vnesti varnost v tvegane življenjske situacije, kakršne so denimo starost, bolezen, brezposelnost. Nova socialna politika pa bo morala več pozornosti in sredstev nameniti tveganim prehodom iz izobraževanja v delo, iz nezaposlenosti v zaposlitev, iz izvorne v lastno družino itd.

Ključni pojmi: individualizacija življenjskih potekov, destandardizacija prehodov, pluralizem identitet, aktivno oblikovanje biografije

Uvod: Globalizacija »od spodaj«

V članku se naslanjam na tezo akademika Zdravka Mlinarja o protislovnosti globalizacije, ki izhaja iz konfliktne dinamike dveh svetovnih redov:

* Dr. Mirjana Ule, redna profesorica za socialno psihologijo, Fakulteta za družbene vede, Univerze v Ljubljani.

** Izvirni znanstveni članek.

enega, ki se utrjuje od zgoraj ter uveljavlja svojo dominacijo na osnovi gospodarske in politične moči maloštevilnih, in drugega, ki izhaja iz emancipacijske usmeritve posameznikov in skupin pri uveljavljanju demokratizacije in socialne pravičnosti. Tematiziram predvsem njegovo tezo, da se v perspektivi nakazuje globalizacija, ki bo v večji meri izhajala »od spodaj« (Mlinar, 2012: 9). Da že nekaj desetletij poteka proces emancipacije »od spodaj«, se kaže tudi v večji vlogi civilnodružbenih pobud in gibanj, v interesu družbenih ved za proučevanje vsakdanjega življenja ter življenjskih potekov in prehodov. To lahko pripišemo velikim spremembam v biografskih izkušnjah in življenjskih načrtih, ki so odziv ljudi na posledice globalizacije na eni in individualizacije življenjskega poteka na drugi strani.

Ena od daljnosežnih posledic globalizacije je, da webrovska teorija trdnih institucij, ki je bila podlaga industrijske modernizacije, ne velja več. Vse institucije so »v gibanju« k transnacionalni svetovni družbi. Transnacionalna svetovna družba ni svetovna država niti zgolj z različnimi sporazumi povezana skupnost držav, temveč prostor transnacionalnih dejavnikov, ki se v sebi funkcionalno diferencirajo na nov način na globalni ravni in povzročajo, da postajajo tradicionalne institucije modernih družb odvečne. Gre za nove delitve in nove alternative soodvisnosti med ljudmi (Beck, 2003; Bauman, 2002; Sassen, 2007). Osrednja predstava, povezana s pojmom globalizacije, je nedoločena predstava samodejnosti svetovnega dogajanja, odsotnosti centra, nadzornega mehanizma.

Pojem »globalizacija« se razlikuje od pojma »univerzalizacija«. Globalizacija se nanaša predvsem na to, kaj se nam vsem dogaja, in ne na to, kaj želimo in kaj lahko pričakujemo v prihodnosti, medtem ko je univerzalizacija nabita z upanjem, z namero, odločitvijo ustvariti nek nov red v družbi in naravi; vsebuje voljo narediti svet boljši na celotni človeški ravni, ustvariti za vse enake življenjske razmere. Razlika je konstitutivna za moderni diskurz, vendar je še komaj v uporabi in znova in znova nanjo pozabljamo. Univerzalizacija je sorodna pojmom civilizacija, razvoj, konsenz, konvergenca, ki nastopajo v razpravah in diskurzih zgodnje in klasične moderne. Globalizacija prinaša nove izzive in predvsem nova tveganja tudi na ravni vsakdanjega življenja (Simmel, 1993; Beck, 2003; Wallerstein, 2006). Zdi se, kot da posameznik/-ca sam neposredno postaja mesto križanja in posredovanja zasebnega in javnega, splošnega in posebnega interesa, institucije in osebnosti itd. Poprejšnji posredujoči členi, kot so npr. socialni sloj, razred, spol, etnija, pa nezadržno izgubljajo veljavo in vpliv.

Teorije klasične moderne so promovirale slike ločenih sistemov – svetov: javnega, političnega nasproti zasebnemu, nepolitičnemu; pravice in dolžnosti državljanov nasproti intimnosti družinskega sveta. Tem izključujočim se svetovom v klasični moderni so pripadale izmenično izključujoče se logike oz. komunikacijski kodi. V teoriji druge moderne, kjer so v centru

globalizacijski procesi, disjunktivni procesi tipa *ali – ali* ne vzdržijo več, niso več funkcionalni. Na njihovo mesto stopajo konjunktivni problemski sklopi tipa *in*. To je pravzaprav bistvena značilnost druge moderne, namreč da so vedenjski kodni medsebojno prepleteni (Beck, 2003; Bauman, 2002). Globalizacija in mobilnost ukinjata dominantni pomen etnične pripadnosti in nacionalnih držav. Potem so tu še ekološki problemi; vse to ukinja pomen kulturnih biotopov nacionalnih držav (Wallerstein, 2006). Po drugi strani se uveljavlja ekološko globalno državljanstvo v nekem čisto vsakdanjem pomenu, na primer v potrošnji, vzgoji in izobraževanju, v samopodobah in samorazumevanju.

Individualizacija življenjskih potekov je eden od osrednjih pojmov, ki so jih v minulih dveh desetletjih razvili družboslovci, da bi razložili strukturne spremembe v življenju ljudi v sodobnih globaliziranih družbah (Kohli, 1994; Heinz et al., 2009). Z njim se poskuša zajeti nove načine in institucije socializacije posameznic in posameznikov. Ne gre za normativni pojem, ki bi vodil ljudi k na primer bolj samostojnim načinom življenja, temveč za teoretični opis dejavnikov, ki v sodobnih družbah oblikujejo tako družbeno-strukturalno kot subjektivno raven sprememb. To ni niti enostransko pozitiven pojem, ki »odpira možnosti« emancipacije, niti enostransko negativen pojem, ki bi na primer obsegal procese osamitve, privatizacije, narcisističnih patologij. Obsega prav ambivalentnost družbenih in psiholoških procesov in struktur, ki jih proizvajata sodobna globalizirana družba.

Preučevanje življenjskih potekov kot zaporedja prehodov utrjuje neposredno zvezo med življenjskimi poteki in spremembami institucij. Vsaka institucionalna sprememba na sistemski ravni, na primer podaljševanje izobraževanja, sprememba trga delovne sile, pravno izenačenje zakonske in zunajzakonske skupnosti, lahko neposredno ali posredno vpliva na življenjski potek ljudi. Seveda ne gre za deterministične učinke, temveč za verjetnosti dogodkov. Ljudje v načrtovanju življenjskih potekov sledijo vzorcem socialne zaželenosti celo tedaj, kadar ti vzorci puščajo veliko prostora za individualne odločitve. Tu gre za vplive od zgoraj navzdol. Po drugi strani pa je enako pomembno vprašanje, koliko se lahko vzorci življenjskih potekov spreminjajo neodvisno od njihovih institucionalnih kontekstov, torej ali so možni vplivi od spodaj navzgor.

Individualizacija življenjskega poteka v sodobnem globaliziranem svetu

Življenjski potek pomeni časovno organiziranost celotnega prostora, v katerem poteka naše življenje. Življenjski potek ne glede na družbeno-zgodovinske okoliščine pomeni pot posameznice ali posameznika skozi življenjski cikel od rojstva do smrti. Pojem poti se tu nanaša na življenjsko

linijo ali biografijo (Heinz, 1997). Ko raziskujemo življenjski potek, preučujemo družbene vzorce tega potovanja in posamična pričakovanja, odločitve, smeri gibanja. Življenjski potek deluje na presečišču treh časovnih dimenzij: *biografskega*, *socialnega* in *zgodovinskega časa*. Najpomembnejši raziskovalni problem je, kako biografski čas, posamični življenjski potek, postane družbeno ustvarjena pot z družbeno zaznamovanimi in pomenljivimi kaži-poti. Zato je za raziskovanje življenjske poti osrednjega pomena proučevanje teh kaži-potov, torej prehodov med posameznimi življenjskimi obdobji.

Življenjski potek je glavna institucija socializacije, ker določa normativni okvir, ki daje smernice tako za *posamični biografski potek* kot za *socialno uvrščanje* posameznic in posameznikov. Pojem življenjskega poteka je tako hkrati psihološki – nanaša se na spremembe v posameznikovi biografski izkušnji in identiteti ter socialni vključenosti skozi življenje – in sociološki – nanaša se na družbene, institucionalne strukturne spremembe v socialnem in zgodovinskem času, ki vplivajo na življenjski potek (Buchmann, 1989). Življenjske perspektive in variacije v življenjskem poteku se razvijajo predvsem v prehodih, ki povezujejo različna območja in faze življenjskega poteka. *Prehodi* ne le nadzorujejo življenjski potek, temveč so tudi glavna referenčna točka za načrtovanje življenjske poti posameznice ali posameznika.

Spremembe sodobnih življenjskih potekov lahko torej razumemo le v okviru modernizacije in družbenih sprememb. Življenjski potek je hkrati rezultat in nosilec teh sprememb. Zato so tudi sociološke razlage življenjskega poteka tako pogosto uporabljale modernistične ideje razvoja, napredka, prehajanja iz odvisnosti v neodvisnost, iz nezrelosti v zrelost, iz neizdelanih identitet v izdelane (Mortimer in Shanahan, 2003). V pozni moderni se ta diskurz spreminja. Zamenjuje ga pojem izbire in individualiziranja življenjskega poteka. S pojmom *izbira in individualizacija* mislimo na procese in izkušnje, za katere je značilno zmanjševanje vloge kolektivnih pripadnosti, kot so razredna pripadnost, spolne vloge, generacijska zavest, povečanje lastne odgovornosti, samostojnih odločitev. Proces *individualizacije* je v življenjskem poteku povzročil preobrat od prevlade vnaprej določenih razrednih, slojnih, spolnih, kulturnih identitet k vse bolj pluralnim, posamično določenim, začasnim in relacijsko oziroma odnosno zastavljenim življenjskim načrtom. Tvorci teorije individualizacije to razumejo kot posledico globalizacije življenjskih potekov, ki obsega dinamizacijo in pluralizacijo življenjskih razmer, vzorcev in stilov (Bauman, 2001; Beck in Beck-Gernsheim, 2002). Po njihovem mnenju individualizacija vključuje tri pogloblitve družbenostrukturalne procese:

- povečanje izobrazbenih možnosti in izbir, razvoj novih tehnologij, novih oblik komuniciranja, posledično tudi razvoj novih socialnih, kulturnih pristojnosti in kapitalov;

- povečanje družbene in prostorske mobilnosti prebivalstva, povezane s spremembami v poklicni strukturi, z razširitvijo različnih servisnih in storitvenih dejavnosti in ustanov, z intenzivno urbanizacijo, z vse večjo udeleženo žensk na trgu dela;
- povečanje refleksije in načrtovanja lastnih življenjskih poti in možnosti, dvom o tradicionalnih življenjskih in vrednotnih usmeritvah in življenjskih poteh ter iskanje samostojnih rešitev življenjskih vprašanj.

Za posameznika pomeni individualizacija najprej ozaveščanje raznovrstnih življenjskih položajev in nasprotujočih si vedenjskih pričakovanj, v katerih je v vsakem obdobju življenjskega poteka (Heitmayer in Olk, 1990). V klasični moderni so se rojstvo, družina, zakonski partner, poklic in politični položaj oblikovali v skladu s tradicijo, normami, generacijsko in socialno pripadnostjo. V pozni moderni pa si mora posameznica ali posameznik dejavno prizadevati za doseganje in ohranjanje družbenega položaja, in to v konkurenci z drugimi, ki se prav tako trudijo doseči te resurse in se uveljavljati z njimi. Ne izbiramo ali odločamo se na podlagi tradicij, norm, socialne pripadnosti niti ne iz socializacijskih izkušenj ali generacijske primerjave. Naučiti se moramo postati svoj lastni »načrtovalni urad« za svoj življenjski potek glede na svoje zmožnosti in priložnosti, glede na »povezana življenja«, trenutne družbene niše in stanja na trgu, glede na predvidevanje prihodnosti (Giddens, 1991). Posameznik/-ca je tako rekoč prisiljen/-a k individualnemu, osebnemu stilu življenja, dela, učenja. Nenehno se mora potrjevati kot »izvirna, kreativna oseba«, kot »fleksibilen« človek. Če tega ne zmore, slej ko prej pade iz konkurenčnega boja za kreativna delovna mesta, za doseganje visoke kakovosti življenja in pristane v množici tistih, ki živijo od slabo plačanih, predvsem pa neperspektivnih služb ali pa ostanejo brez dela (Beck in Beck-Gernsheim, 1994).

Individualizacija življenjskih potekov pomeni tudi prelaganje družbenih zahtev, odgovornosti, nadzorovanj in urejevanj na posameznike. Namesto neposrednih nadzornih sistemov družine in šole se v vzgoji uveljavljajo abstraktne oblike nadzora skozi porabo, institucije prostega časa in kulturne industrije. Novi nadzorniki otroštva in mladosti delujejo skozi zgodaj razvite vzorce ponotranjanja vzorcev vedenja in potreb, ki jih ponujajo mediji in trg. V nasprotju z neposrednostjo in hierarhičnostjo nadzora v družini in šoli so nove oblike nadzora posredne in zgrajene na formalnem principu enakosti ter svobode kupcev in uporabnikov. Novi nadzorniki mladostnikov delujejo kot emancipatorji mladostnikov nasproti ustaljenim socialnim in pedagoškim vezem oziroma odvisnostim. Nadzor postaja tudi vse bolj brezoseben, funkcionalen, kot na primer semaforji namesto policistov na križiščih, televizijski nasveti namesto medosebnih nasvetov in svaril staršev ali učiteljev, virtualni svetovi namesto neposrednega druženja in socialnega

primerjanja. Namesto nadzora vedenja v konkretnih vsakdanjih razmerah nastopa nadzor rezultatov dalj časa trajajočih življenjskih obdobj.

Gostota teh urejevanj v sodobnih globaliziranih družbah je velika. Njihov skupni učinek je kompleksnost, podobna labirintu, ki nas spremlja dobesedno od rojstva do smrti. Celotna družba, gledano s tega vidika, postane nekakšna individualna spremenljivka. Družbene determinante se v tej optiki kažejo kot »okoljske« spremenljivke, ki jih posameznik s svojimi željami, pričakovanji, fantazijami lahko izkoristi ali pa ne. Vendar to ne pomeni, da se ljudje zato osamosvajajo od zunanega nadzora in družbenih omejitvev. Individualizirani posamezniki so vsestransko odvisni od trga dela, izobraževalnih in socialnih ustanov, porabe, pravnih uredb, prometnih ureditev, urbanističnih rešitev, mode, zdravstvenih, psiholoških, pedagoških nasvetov (Beck et al., 1996). To jih dela dejansko bolj odvisne od družbenih struktur in mehanizmov, kot je to veljalo za posameznike v tradicionalni industrijski družbi. Tako se pritisk k individualizaciji življenjskega poteka sprevrča v svoje nasprotje, v vse večjo odvisnost ljudi od globalnih družbenih institucij, ki jim ponujajo »podporo«, še bolj pa jih zavajajo v tržno pogojene in vodene vzorce življenja. Vse bolj razširjene tehnike delitve in proizvodnje blaga so omogočile eksplozijo storitev in potrošniških izdelkov, ki smo jim izpostavljeni ves čas (Gergen, 1991). Elektronski mediji nesluteno razširjajo polje informacij in nas vpletajo v svoje mreže.

Informacijske tehnologije in mediji ponujajo elemente multikulturalnosti in globalnega internacionalizma ter nas obveščajo o novih kulturah in življenjskih stilih, kar po eni strani razširja naša obzorja in nas osvobaja tradicionalnih nacionalnih ujetosti, po drugi pa povzroča nove stiske in negotovosti. Individualizacija je torej protisloven družbeni proces, ki nosi v sebi tako možnost osvobajanja od tradicionalnih vezi in odvisnosti kot tudi nove, morda še hujše odvisnosti od nevidnih zahtev trgov (dela, znanja, identitet), v katerih naj bi se izkazali kot sposobni igralci. Protislovnost individualizacije za posameznika se kaže tudi v nasprotju med težnjo po njegovi edinstvenosti, ki izhaja iz sociostrukturalne diferenciacije, in nadomestljivostjo vsakogar (Heitmayer in Olk, 1990). Značilno sredstvo te so na primer potrošniški izdelki, uporabni le za ločevanje ljudi na zunaj, prek navidezno individualiziranih stilov porabe in imidžev. Za tem pa se skriva posnemanje medijsko ali tržno promoviranih identitet, stilov, smernic.

Individualizacija je konec koncev prikrita prisila, ki nas spodbuja k produkciji, samooblikovanju, samoinsceniranju ne le svoje lastne biografije, temveč tudi svojih socialnih vezi in mrež v različnih fazah življenjskega poteka, ob trajnem dogovarjanju z drugimi in zahtevah trga dela, izobraževalnega sistema, tržne ponudbe. K odločilnim znakom procesa individualizacije sodi tudi to, da individualizacija zahteva, ne le omogoča, aktivno sodelovanje ljudi. Ti se morajo nenehno organizirati in improvizirati, si

postavljati cilje, prepoznavati ovire, prenašati poraze in poskušati nove začetke. Potrebujejo spodbudo, žilavost, prožnost in frustracijsko toleranco. Z možnostmi, priložnostmi, nevarnostmi, negotovostmi, ki so bile prej regulirane v okviru družine, stanovskih pravil ali družbenih razredov, morajo danes, v času globalizirane družbe, znati upravljati posamezniki sami, pri čemer so zaradi visoke kompleksnosti komaj sposobni nujnih odločitev. Družbene institucije so namreč organizirane na predpostavki pristojnih subjektov, ki se zmorejo individualno odločati tako, da obvladajo kompleksne družbene razmere in se izognejo negativnim posledicam svojih odločitev.

Od državljanov se vse bolj pričakuje, da bomo razumno izbrali ustrezno šolo, ustrezno obliko zdravstvenega zavarovanja, shemo pokojninskega varčevanja, čeprav veliko oziroma vse več ljudi tega preprosto ne zmore, ker ima za to premalo podatkov, ker so globalne institucije postale nepregledne in neobvladljive. S težnjo po samoodločanju so povezane spremembe v partnerskih odnosih in vodenju družinskega življenja, npr. odgovorno, načrtovano in poznejše starševstvo. Spremenila so se tudi delovna razmerja. V preteklosti so igrali delodajalci neke vrste paternalistično vlogo skrbnika za svoje podrejene. Posameznik je vstopil v družbo ali podjetje s predpostavko, da bo tam ostal vse življenje. Izguba doživljenjskega delovnega mesta vzporedno z razvojem individualiziranega trga dela pomeni tudi prekinitev razmerij lojalnosti in delovne varnosti. Lojalnost je bila zamenjana za življenjsko varnost.

Tudi nove oblike družbenih neenakosti so manj strukturirane v terminih razrednih ali slojnih razlik in jih zaznavamo bolj v osebnostnih, psiholoških pojmi. Če je bila revščina prej »usoda razreda«, je sedaj postala individualizirana, osebna usoda. To dejstvo korelira z upadanjem moči in pomena trdnih socialnih vlog in trdnih institucij tradicionalnih industrijskih družb. Zato v razlagi poindustrijske modernizacije odpovedo tako razlage s pomočjo razrednih razlik (marksistična tradicija) kot tudi razlage s pomočjo socialnih vlog, norm in institucij (funkcionalistična tradicija). Dokler družboslovje ne bo razvilo novih vzorcev razlag in konceptov, ki bodo nadgradili horizont tradicionalnih socioloških teorij, bo bolj ali manj nemočno spremljalo nove družbene pojave, med drugim tudi nove oblike družbenega vključevanja in izključevanja, predvsem novo obliko revščine, individualizirano revščino.

Individualizirano revščino označujejo pretežno tiste poteze, ki se lepijo na posameznika/-co kot njegove/njene osebne poteze in izkušnje, ki jih ponotranji in tako še bolj poglobi izkušnjo svoje življenjske odpovedi, npr. zavest o izgubi samospoštovanja, občutki sramote in osebne krivde za svoj neugodni življenjski položaj. Posameznik oz. posameznica tako ostajata brez ekonomskega, socialnega, kulturnega in psihološkega kapitala, s katerim bi se lahko zoperstavila potiskanju na družbeni rob. Zato so »novi revni«

globalno socialno odvisni, obenem pa tudi globalno izločeni iz večinske družbe in kulture. Ne gre primarno za zavestno diskriminacijo revnih slojev s strani dominantnih družbenih skupin, temveč bolj za odrezanost teh slojev od glavnih družbenih in kulturnih tokov. Ta odrezanost napreduje toliko bolj, kolikor bolj se krepi kapital na račun slabitve (mezdnega) dela.

Nove oblike socialne diferenciacije in izključevanja močno prizadevajo mlajše generacije, ki šele vstopajo v produktivno življenje in se soočajo s pomanjkanjem izkušenj, znanja, denarja, socialnih podpornih mrež. Mlade, ki se znajdejo v novih oblikah revščine, od tradicionalne »delavske mladine« v industrijskih družbah loči predvsem odsotnost specifičnih »delavskih« subkultur in socialnih mrež, ki so mladim nižjih družbenih slojev še tja do osemdesetih let tega stoletja ponujale različne oblike solidarnostne pomoči in podpore ter jim dajale vsaj vtis kolektivne moči. To pomeni, da socialno ogroženim mladim in mladim, ki jim grozi dolgoročna nezaposlenost, manjkajo pomembni dejavniki socialnega imunskega sistema, namreč viri skupinske sociokulturne kreativnosti, skupinska samopomoč in solidarnost vrstnikov. Ena od posledic tega stanja je tudi večja socialna ranljivost mladih iz socialno ogroženih slojev družbe in mladih brez zaposlitvenih možnosti. Predvsem mladi so tisti, ki so se znašli v primežu med globalizacijo in lokalizacijo. Medtem ko jih mundana mladinska kultura in težnje po individualizaciji življenja silijo v globalizacijo življenja, pa jih negotovost zaposlovanja in novih oblik revščine sili v lokalizacijo in marginalizacijo.

Destandardizacija in deregulacija življenjskih potekov in prehodov

Zgoraj opisana dogajanja v globaliziranih družbah pozne moderne povzročajo spremembe v biografski kontinuiteti in oblikovanju identitet. V klasični moderni so bili življenjski poteki standardizirani in ritualizirani. Ljudje so se v ključnih prehodih lahko zanesli na nesporno gotovost tradicije in so odgovore na svoje osebne stiske in negotovosti poiskali v običajih, rutinah, generacijski izkušnji, navadah, normah. Sodobni človek nima na voljo tega varovalnega »ovoja smisla«, zato ga globlje prizadevajo morebitne izgube življenjske usmeritve in smisla. Zato se poveča potreba po refleksivnosti sebstva, namreč nenehno prevpraševanje posameznika o tem, ali in koliko ustreza svojim predstavam in željam o samem sebi. Refleksivni značaj modernega sebstva še bolj poudarja to težnjo po smislu (Giddens, 1991; Taylor, 2000). Od tod povečanje potrebe po različnih svetovanjih in terapijah, medicinskih, psiholoških, socialnodelovnih. Že odraščanje na primer vse bolj vodijo strokovnjaki (pediatri, vzgojitelji) in je vedno manj odvisno od neposrednih učinkovanj vrstniških odnosov in »izkušnje sedenja v istem čolnu«.

Vodilni sociologi že nekaj časa opozarjajo, da je za pozno moderno značilna paradigmataska sprememba temeljnih značilnosti oblikovanja

življenjskih potekov in prehodov, predvsem prehodov iz mladosti v odraslost (Giddens, 1991; Taylor, 2000; Schoon in Silbereisen, 2009; Furlong, 2009). V vseh sodobnih družbah se podaljšuje šolanje, zvišuje se povprečna starost vstopa v prvo zaposlitev, diferencira se vstop v zaposlitev in oblikovanje družine, pluralizirajo se oblike družinskega in partnerskega življenja. Številni mladi odrasli živijo delno v izvornih družinah, delno v partnerskih razmerjih in odlagajo rojstvo otrok za nedoločen čas. Številni starejši ostajajo zaposleni po upokojitvi, drugi pa se premikajo od obdobja nezaposlenosti k upokojitvi. Skratka, zdi se, da ni več veljavnih in jasnih standardov prehodov ter da so prehodi poljubni in pluralizirani.

Prehodi tudi niso več predvidljivi, kot so bili v preteklosti, ampak morajo biti »izpogajani« v institucijah, skozi katere gredo ljudje (Heinz et al., 2009). Usmeritve se nagibajo k *destandardizaciji in deregulaciji prehodov*. Destandardiziranje življenjskih potekov in prehodov je posledica predvsem:

- vse večje raznolikosti v vzorcih življenjskega poteka v sodobnih globaliziranih družbah, ki zmanjšujejo verjetnost podobnih biografij pri posameznikih, ki pripadajo podobnim družbenim skupinam (družbenim razredom, spolu, starostni kohorti). Posledično se zmanjšuje primerljivost življenjskih potekov. Posameznik pa svoje življenje vse manj doživlja kot del »kolektivne usode«. Življenjski poteki postajajo vse bolj *detradicionalizirani* in vse bolj odvisni od posamičnih odločitev in izbir;
- vse večjega obsega možnih življenjskih dogodkov, ki vplivajo na življenjske načrte in prehode tako, da ti postajajo vse bolj odvisni od posamičnih dosežkov. To zahteva od ljudi več *biografske samorefleksije*. Povečuje se individualizacija doživljanja in spopadanja s prelomnimi življenjskimi dogodki, posledice uspehov ali neuspehov pri tem pa se vse bolj pripisuje lastni sposobnosti ali nesposobnosti;
- procesov konstruiranja identitet, biografskih perspektiv in življenjskih strategij, ki se osredičajo okrog posameznikov. Narašča prepričanje ljudi, da se lahko zanašajo le sami nase, vendar zaradi vse večje prožnosti življenjskega poteka postajajo *življenjski načrti vse manj stabilni*, vse bolj »tekoči« in začasni, odprti za stalno preurejanje. Iskanje lastne identitete postane nikoli končan projekt;
- oblikovanja pluralnih identitet brez jasnega hierarhičnega reda. Sposobnost posameznika, da prožno premika žarišče svoje identitete in preureja njene elemente, povzroči *pluralizem identitet*, ko posameznik napreduje skozi različne družbene kontekste;
- *nepovezanosti in prožnosti* ureditve in zaporedja položajev in vlog, ki jih zavzema posameznik v svojem življenju. To spodjeda možnosti za predvidevanje in napoved prihodnosti. S tem se zmanjšuje možnost za izoblikovanje dolgoročnih, stabilnih pričakovanj. Za posameznika je zato precej težje iz aktualnih okoliščin vplivati na njegovo prihodnost. Razlike

med pričakovano in doseženo kariero lahko vodijo k psihološkim obremenitvam, samoobtoževanju, pa tudi k socialnim konfliktom;

- večje prožnosti, nepovezanosti in raznolikosti vzorcev življenjskih potev, kar podpira *delovanje, usmerjeno v sedanost*, namesto v prihodnost. Posameznikov časovni horizont se oži, večji poudarek je na neposrednem doživljanju. Zdajšnja zadovoljstva postanejo pomembnejša kot prihodnja poplačila ali minule zaveze. Sedanost se zaznava kot »tu in zdaj« in ne kot element v gibanju od preteklosti v prihodnost (Heinz et al., 2009).

Gibanje posameznikov v času in prostoru je vse bolj pogojeno s posameznikovim *dejavnim oblikovanjem lastne biografije* v povezavi z življenji bližnjih. Pojem »povezanih življenj«, ki ga v tej zvezi večkrat srečujemo, meri na to, da posameznik lahko svoje življenjske načrte veže kvečjemu na življenjske poteke partnerjev, zakoncev, staršev, otrok, tesnih prijateljev (Giddens, 1991). Sodobni partnerski odnosi vse bolj urejajo družinske dogodke z upoštevanjem možnosti in omejitev delovnih karier obeh partnerjev, torej posamezniki povezujejo svoja življenja s partnerjevimi. Karriere posameznikov so vse bolj multiple in medsebojno povezane poti.

Teh procesov pa seveda ne moremo videti in zagovarjati samo kot znak emancipacije posameznikov ali demokratizacije družb. V obliki, kot se dogajajo, je veliko implicitnih socialnih pritiskov in v izbirah veliko omejitev, življenjskih stisk in tesnobe. Ni vse, kar se kaže kot izbira drugačnosti, tudi dejanska odločitev zanjo in še manj zaželena izbira. Lahko je edina možna izbira ali nespremenljiva danost, okvir delovanja (Beck in Beck-Gernsheim, 1994). Podaljševanje šolanja, življenja v izvorni družini, ekonomska odvisnost, odlaganje odločitev za starševstvo so pogosto lahko življenjska nuja, ne izbira.

Oba pojma, tako pojem aktivnega *oblikovanja biografije* kot pojem *povezanih življenj*, poudarjata, da ustrezno pojmovanje življenjskega poteka zahteva preučevanje na več ravneh, ki segajo od strukturiranih življenjskih poti, socialnih institucij in trga do socialnih omrežij in posameznih življenjskih potev. Za primerjalno analizo je pomembno, da opazujemo spremembe na pomembnih prelomnih točkah starostno urejenih potekov, kot sta delovna in družinska kariera, pa tudi osrednje prehode, ki vsi oblikujejo biografije posameznikov in kolektivov. Sodobni življenjski poteki so tako razdeljeni, da nekateri že problematizirajo sam pojem življenjske poti oziroma koherentne biografije (Heinz et al., 2009).

Zaradi vse večje diferenciacije v produkcijski sferi, zlasti na področju storitvenih dejavnosti, je nastalo veliko različnih poklicev, med katerimi moramo izbirati, ko se odločamo za šolanje ali iskanje zaposlitve. Vse bolj razširjene tehnike delitve in proizvodnje blaga so omogočile eksplozijo

storitev in potrošniških izdelkov, ki smo jim izpostavljeni ves čas. Elektronski mediji neznansko razširjajo polje informacij in nas vpletajo v svoje mreže. Dramatično se spreminjajo oblike vsakdanjega življenja, na primer družin in partnerskega življenja. Te spremembe vse bolj ovirajo trajnostno vodenje življenja. Hkrati pa se prav v teh zelo kompleksnih razmerah pričakuje in zahteva, da smo sodobni ljudje zmožni in pristojni načrtovati in voditi življenjski potek. Ta pričakovanja in zahteve pa pogosto presegajo zmožnosti posameznika in obseg informacij, ki so mu na voljo. Rezultat teh pritiskov je med drugim, da so »samostojni« posamezniki bolj odvisni od socialnih okoliščin, kot so bili v tradicionalnih okoliščinah. Tako nastajajo nove vrste socialne odvisnosti posameznikov in nove strategije delovanja. Problematični sta predvsem dve novi strategiji (Beck in Beck-Gernsheim, 1994):

- Prva strategija je vse bolj *površinsko dojetanje problemov*. To pomeni, da probleme zaznavamo le na ravni določenih simptomov, ne zmoremo pa uvideti njihovega temeljnega vzroka, zato tudi rešujemo samo trenutne, vidne simptome, ne pa izvorov težav.
- Druga strategija pa je *fragmentacija življenja*, interesnih sfer, da doživljamo življenje kot kolaž nepovezanih področij, na katerih delujemo kot fragmentirani posamezniki. Ta strategija je neposredno povezana z vse večjim pritiskom ponudbe trga, medijev, porabe, ki nam ponujajo vedno nove dejavnosti, smernice, usmeritve, stile in vse manj možnosti za vodenje dolgoročnih življenjskih strategij mimo trenutnih ponudb na trgu.

Dejstvo, da postaja posameznik vse bolj strateško izhodišče in cilj v produkciji in reprodukciji sodobnih družb, ima izrazito temno plat. Postaja namreč vse bolj obremenjen z družbenimi konflikti in nasprotji, ki se zdaj vse bolj neposredno lomijo na njem, brez socialnih odbijačev, kot so bili v prejšnjih obdobjih modernizacije na primer družina, generacijska, razredna, sosedska pripadnost ljudi in druge vmesne strukture (Beck et al., 1996). Kolikor bolj odpadajo te skupnostne povezave, toliko manj vnaprejšnjih odbijačev pred pritiski socialnih in tudi povsem osebnih kriz in stresov je posamezniku na voljo; toliko manj je tudi zunanjih izgovorov za neuspehe, toliko bolj odgovornega in »krivega« se čuti za svoje morebitne napačne izbire in odločitve. Da bi uravnotežili tveganja izbir in si obetali višjo kakovost življenja, se moramo stalno in vedno ozirati na svoje življenje, po potrebi tudi na novo opredeliti življenjske načrte in celo svojo identiteto.

Vendar to ni vsa resnica tega dogajanja, kajti za videzom pluralizma življenjskostilnih izbir pogosto tiči groba stvarnost starih družbenih delitev in razmerij moči. Te na primer nekomu omogočajo, da svoje življenjske izbire izoblikuje v zanimivo biografsko kariero, drugemu pa morda kljub vsem njegovim prizadevanjem omogočajo izbiranje med omejenimi možnostmi

zaposlitev za določen čas, odvisnostjo od socialnih služb ali podaljšano odvisnostjo od staršev. Velika razlika je med življenjsko biografijo, ki nastaja kot posledica zavestnih izbir, ki so prispevek k samooblikovanju posameznika, in biografijo, ki je predvsem rezultat bolj ali manj slabih kompromisov med željami in možnostmi njihovega uresničenja (Wallerstein, 1999; Ule, 2012). V iskanju realnih življenjskih izbir, ne onih, ki nam jih domnevno narekuje množična poraba, temveč onih, ki lahko pomembno spremenijo naše življenje, se kot megle vnovič dvignejo podobe razrednih, spolnih, etničnih, rasnih in drugih »globalnih« razlik, ki pogosto določajo tako smisel kot vsebino naših izbir in še bolj njihovih posledic.

Pluralizem življenjskih in poklicnih karier

Stabilnost življenjskega poteka se je v sodobnih globaliziranih družbah zmanjšala prav zaradi rastočega preloma v možnostih zaposlitve, delovnih razmerah, delovnih pogodbah in zaslužkih med razredom profesionalnih podjetnikov in običajnimi delavci. Ta razvoj ni omejil le kontinuitete zaposlitvene kariere delavke ali delavca, temveč vpliva tudi na načrtovanje profesionalne kariere in posledično na načrtovanje vsakdanjega življenja, družine in družinske kariere. Primerjalne študije kažejo, da nestandardne oblike zaposlitve obsegajo predvsem starostne skupine od 24 do 35 let in od 55 do 64 let (Kohli, 1994). To pomeni večjo destandardizacijo zaposlitve na začetku in ob koncu delovne kariere. Predvsem negotove zaposlitvene možnosti na začetku delovne kariere pomembno vplivajo na odločitve v zasebnem življenju, načrtovanje družine in rojstvo otrok.

Rahljajo se tudi povezave med socialnimi prehodi in življenjskimi stanji. To pomeni, da se na primer zaposlitveni dogodki ne seštevajo preprosto v kariero posameznika. Zgodovina delovanja posameznika je biografski opravke, sestavljen iz nakopičenih izkušenj in izbir med bolj ali manj razvejanimi potmi ter prožnim družbenim kontekstom. Za preučitev delovnih zgodovin na primer ne potrebujemo le podatkov o času in zaporedju premikov iz enega v drug zaposlitveni status, temveč tudi podatke o vzrokih in procesu, ki premika ljudi med zaporednimi dogodki in okoliščinami. Tak model biografskega delovanja povezuje strukture priložnosti, institucionalne ureditve in posameznikove odločitve. Upošteva tudi povezana življenja, na primer življenja družinskih članov, kot ta vplivajo na časovno zaporedje pomembnih življenjskih dogodkov posameznikovega življenjskega poteka. Seveda so postala razmerja med delom in življenjskim potekom bolj odvisna od nepredvidljive dinamike trga dela, zaradi katere so poklicne kariere in stabilne zaposlitve manj zanesljive.

Zaradi preoblikovanja podjetij in zmanjševanja števila zaposlenih se povečuje usmeritev k epizodičnim vzorcem dela in zaposlitev. Strategije

delovne lojalnosti zaposlenih in lojalnosti do zaposlenih, notranji trg dela in načelo senioritete, ki so vplivali na zaposlitvene kariere in stabilne zaposlitve v klasični moderni, so v sodobnih globaliziranih razmerah nadomestile strategije zniževanja stroškov. Te ustvarjajo bodisi verige nestandardnih zaposlitev, zgodnje upokojitve ali pa prožne podzaposlitve. Ljudje doživljajo te spremembe bodisi kot povečanje individualne samostojnosti, kot možnost za posamično načrtovanje in upravljanje s svojim življenjskim potekom bodisi kot zmanjšanje možnosti za obvladovanje življenja, povečanje negotovosti in tveganj. Katera doživetja bodo prevladala, je odvisno od družbenega konteksta, kulturnega in ekonomskega kapitala posameznika, solidarnostnih podpornih mrež in še česa. Pogled na vse večjo prožnost upokojitve kaže, da veljavnost načela polne in trajne zaposlitve do upokojitve slabi. Ljudje so se vse bolj prisiljeni obnašati kot krošnjariji, ki svoje spretnosti ponujajo delodajalcem.

Isto velja za družinsko zgodovino posameznika. Tu je treba še bolj upoštevati povezana življenja družinskih članov. Vzorci družinskega življenjskega poteka vse manj sledijo standardnim in vse bolj usklajevanju osebnih pričakovanj s pričakovanji partnerjev, usklajevanju lastnih karier z njihovimi življenjskimi načrti. Obenem pa je treba pri družinski zgodovini vse bolj upoštevati tudi delovno zgodovino in načrtovanje delovne kariere vsakega posameznika. To so vse bolj povezane in ne ločene sfere življenja. Elder (1997) pravi, da »kavarna odločitev« ponuja neznansko veliko alternativnih poti. Način urejanja poti pa je odvisen tako od relativne nadvlade potrošniškega trga, medijev, izobraževalne in zaposlitvene politike in ponudb socialne politike kot od možnosti posameznika za svobodo izbire.

V klasični moderni so se statusni prehodi kazali v dokaj stabilnih in jasno prepoznavnih oblikah udeležbe posameznikov v določenih institucijah. Udeležba v določeni instituciji je bila zaznamovana in izražena v pridobitvi določenih socialnih vlog v njej, pri čemer so posameznikom pripadale na splošno različne vloge, pač glede na njihov socialni habitus. Pa tudi nabor in zaporedje institucij, v katere lahko kdo v svojem življenju poseže, je bil dokaj strogo določen s socialnim habitusom posameznika. Podobno omejitveno vlogo je imel tudi spol. V sodobnih globaliziranih družbenih razmerah pa na splošno ni te določenosti. Posamezniku so na voljo številne izbire, udeležbe, socialne vloge, prav tako veliko različnih načinov udejanjenja teh vlog. Ni »predpisane« zaporedja institucij, v katere v življenju vstopamo ali iz njih izstopamo. Ni predpisanih »časov« zanje. Pa vendar se tudi tu ohranjajo socialno-razredne razlike, in to predvsem v tem, koliko in kakšne izbire ima kdo na voljo oziroma kakšne so realne možnosti za njihovo uresničitev. Na ravni vsakdanjega življenja se soočamo z vse večjimi problemi pri usklajevanju delovnega in družinskega življenja. Potrebne bodo najbrž obsežne politične spremembe, če se bomo lotili doseganja biografske integracije

zaposlovanja, družinskega življenja in izobraževanja. Ravno zaradi globalne razsežnosti tega problema obstaja tudi že vrsta predlogov za reševanje teh biografskih zank (Ule, 2008):

- *reorganiziranje delovnega časa* oziroma zamenjava »šprinterskega« modela kariere z »maratonskim« modelom; na primer podaljševanje celotnega zaposlitvenega obdobja posameznika in krajšanje dnevne/ tedenske delovne obveznosti;
- *razširjanje modela vseživljenjskega učenja* namesto koncentracije izobraževanja na določeno življenjsko obdobje;
- *spremembe v sistemih socialnega zavarovanja*; na primer s sistemi »socialnega kredita«, ki si ga posameznik nabere v življenjskem obdobju in ga lahko izkoristi tedaj, ko to potrebuje;
- *svobodnejše, dogovorno oblikovanje delovnega časa*, bolj prožni in lažje dosegljivi dopusti v času starševstva ali dokvalificiranja, sistemi tako imenovanih računov delovnega časa, začasnih upokojitev;
- *univerzalni temeljni dohodek*, ki bi ponujal posamezniku vsaj minimalno socialno varnost v obdobjučasne brezposelnosti.

Enega od načinov reševanja tega problema ponuja *model pluralizma karier*, »časovnih rezin« v načrtovanju življenjskega poteka v pozni moderni. Kariere so postale pomembne, potem ko za načrtovanje in razreševanje življenjskih dogodkov niso več zadoščali rojstvo, domača socializacija in družbeni sloj (Luhmann, 1994). Kariera v pomenu, kot se je uporabljala v klasični moderni, zaznamuje menjave poklicnih položajev posameznika v nekem organiziranem družbenem sistemu.

Odvisnost posameznika od ključnih zunanjih in notranjih dejavnikov v sodobnih družbah dela kariero zelo negotovo, vendar je negotovost vedno zdajšnja. Poudarja pomen sedanosti, in to toliko bolj, kolikor bolj kariera ni samo trenutek sreče/uspeha, temveč postane preteklost pomembna za sedanost in pričakovano prihodnost. Vedno se lahko zgodi, da zamudimo nekaj, česar pozneje ne moremo več nadomestiti. Pred to negotovostjo se varujemo na primer s pretirano skrbjo za potek šolanja in izobrazbo, za telesno zdravje ali varovanje otrok. Luhmann temu pravi »poskusi kapitalizacije časa« (1994: 197), kajti nikoli ne moremo biti gotovi, da nam kaka drugačna ali boljša priprava ne bi bolj pomagala k življenjski sreči ali uspehu oziroma karieri.

Kariera vodi do kumulativnih učinkov; uspehi vodijo k uspehom, neuspehi k neuspehom, začetne majhne razlike vodijo h končnim velikim razlikam in tako se dogaja *samosелеkcija karier* (Luhmann, 1994). Bolj zaupamo človeku s karierno uspešno kot človeku s karierno neuspešno biografijo. Tudi če ne bi bilo drugih vzrokov za regeneracijo neenakosti, bi razlike v karierah poskrbele za to. Torej lahko trdimo, da kariere niso le posledica

doživetih socialnih razlik, temveč proizvajajo podobne, čeprav nestabilne neenakosti v delitvah življenjskih možnosti.

Kolikor bolj se družbena določila življenjskih potekov izvajajo iz okoliščin individualnih karier, toliko bolj postaja kariera univerzalna življenjska oblika v sodobnih razmerah življenja. Po Luhmanu karierno oblikovanje življenjske poti odpira celo možnost, da se posameznik vede pasivno in nezainteresirano ter išče svojo nišo v mirnem življenju, kljub neznan-skemu »trušču« okrog njega. To pomeni, da zavrne »izbiro karier«. Obenem pa tudi to pomeni izbiro neke kariere, v tem primeru izbiro ničelne kariere (Luhman, 1994). Tudi ta postavlja individualno zgodovino v negotovost. Tudi ničelna kariera ne izključuje trenutkov, v katerih se moramo zaradi česa kesati ali kaj obžalovati.

Kariera pa v sodobnem času omogoča človeku predvsem to, da opredeli svojo identiteto v časovni dimenziji. Kariera ga postavi v asimetrično nepovnljiv biografski čas. S tem se karierni dogodki ohranjajo kot referenčne točke, na katere se kariera vedno znova nanaša in se tako gradi naprej. Res je, da se skozi dejavnosti posameznika v določenem času spreminja njegov pogled na kariero v preteklosti. S tem kariera lahko dobi povsem drug značaj, kot ga je imela do tedaj. Običajno se človek z uspešno kariero sicer uči iz svojih uspehov ali neuspehov v preteklosti, vendar noče biti odvisen od njih ali določen z njimi. Obenem pa je vsak hip pripravljen spremeniti »pogled« na svojo dotedanjo kariero, na primer drugače vrednotiti posamezne dogodke in dosežke. Nasprotno se dogaja posamezniku z »neuspešno« kariero. Temu se zdi, da ga preteklost določa močnejše, kot ga v resnici. Vendar kljub temu ne ve, pri čem je, in še manj, kaj ga čaka.

Zdi se, da je prav sposobnost nenehnega refleksivnega odnosa posameznika do lastne kariere in življenjske poti ključna, da je sodobni individualizirani posameznik v globalizirani družbi tako poseben in zgodovinsko neprimerljiv pojav (Sennett, 1999; Ule, 2000). Ne le posameznik, tudi družbene skupine in končno vsa družba se morajo nenehno refleksivno nanašati nase, na svoje zgodovinske izkušnje ter jih ocenjevati in vrednotiti v luči aktualnih dogajanj in predvidevanja prihodnosti. Moderna se nenehno kritično nanaša nase, se poskuša na novo vzpostaviti in opredeliti. Od tod so razumljivi vedno novi poskusi »prekoračenja« dozdalejšnjega, vedno novi »zgodovinski prelomi«, »konci« tega ali onega in slovesni »začetki novega«, ki spremljajo proces zahodne modernizacije od njenih začetkov do danes.

Sklep

Kot smo pokazali v prispevku, se globalizacija vsakdanjega življenja in življenjskega poteka kaže predvsem skozi naslednje značilnosti: menjave življenjskih prostorov zaradi fleksibilnosti zaposlitve, dela, partnerskih

odnosov in družinskega življenja; mešanje več življenjskih perspektiv, stilov v eni biografiji; novi zaposlitveni načrti in delovne kariere skozi novo razumevanje mobilnosti. Globalizacija prinaša s seboj simbolno psihološko mobilnost v samem pojmovanju življenja posameznika, ne zgolj zunanjo mobilnost med različnimi prostori, družbenimi strukturami itd. Vzporedno s temi spremembami globalizacije življenja od spodaj se ukinja predstava o zaključeni, dobro zamejeni identiteti posameznika, ki je vezana na definiran »domači kraj«. »Kraj bivanja« postaja transnacionalen, globalen, tako kot življenje samo. Namesto pojma domačega prostora se uveljavlja pojem splošnega prostora. Noben prostor ni več »moj«, prednostni prostor mojega življenja, pač pa nastaja mreža življenjskih prostorov posameznika, ki ustrezajo njegovim ali njenim različnim »svetovom«, med katerimi se giblje. A vendar, transnacionalno skupno življenje pomeni obenem večjo socialno bližino kljub geografski distanci in socialno distanco kljub geografski bližini.

Tudi komplementaren proces globalizaciji, to je proces individualizacije, je vse prej kot homogen in enoznačen proces. Je prav tako ambivalenten kot globalizacija. To pomeni, da je individualizacija sama zopet izziv in tveganje za ljudi. Temeljni izziv in tveganje je že v tem, da proces individualizacije delegira na pleča posameznika ali posameznice izjemno zahtevno psihosocialno integracijo v družbo, ki je bila doslej vsaj delno v rokah posredujočih institucij (raznih referenčnih skupin in pripadnosti). Individualizacija povečuje množico in kvaliteto izbir, možnosti in alternativ, ki so na voljo posameznikom v določenih situacijah. Obenem pa globalizacija zmanjšuje obseg in moč »ligatur«, tj. med- in nadosebnih povezav, ter zavezanosti posameznikov tem povezavam (Ule, 2000). Zato mnoge od »novih« opcij ostajajo brez smisla, ker živijo v socialni praznini, kjer posameznik ali posameznica nimata na voljo zanesljivih koordinat, ki bi jima pomagale usmerjati izbire. Tako se posamezniku dozdeva, da ima pred seboj eno samo nepregledno gmoto ponudb, storitev, priložnosti, ki pa se hitro spreminjajo iz obetov v grožnje, iz priložnosti v tveganja, iz združevanja v segmentiranje.

V klasični industrijski moderni je vsaka razvidna ekonomska grožnja varovala posameznike pred nekaterimi absurdnimi izbirami. Številne razredno utemeljene povezave so pomagale ljudem premagovati njihovo skupno občuteno življenjsko stisko, npr. solidarnostne skupnosti klasičnega proletariata ali še vedno pomembne tradicionalne skupnosti na ruralnih območjih. Na teh skupnostnih povezavah je slonelo tudi kasnejše varovalno tkivo socialnih držav. V današnjih globaliziranih razmerah se tradicionalne skupnosti in pripadnosti rahljajo, izginjajo. Ljudje pa vse bolj sami določamo trenutne skupnosti in povezave, v katere vstopamo. Ključni dejavnik pri nastajanju novih oblik pripadnosti ponuja trg dobrin in storitev oziroma poraba. Trg ponuja najpreprostejše, vsekakor pa najbolj priročne

načine pripadnosti in združevanj, namreč združevanja na podlagi primerljivih potrošniških stilov, usmeritev, modnih smernic in tako naprej. Ob tem je prav za potrošniške stile in smernice značilno, da so spremenljivi, začasni, ohlapni; zato so take tudi povezave in skupnosti, ki jih ustvarjajo.

Individualizacija življenjskega poteka zahteva večjo pripravljenost za sprejemanje tveganih odločitev v poslovnem in v vsakdanjem življenju, sposobnost ljudi, da »poskrbijo sami zase«. To terja tudi spremembe politik, ki pomagajo ljudem premagovati življenjske probleme in stiske. Klasična socialna politika je hotela vnesti varnost v tvegane življenjske situacije, kakršne so denimo starost, bolezen, brezposelnost. Socialna politika, ki bo učinkovita v sodobnih globaliziranih razmerah, pa bo morala več pozornosti in sredstev nameniti tveganim prehodom; ljudem, ki so v obdobju prehoda iz šolanja v poklic, ki so v obdobju ustvarjanja družine itd. Za klasično socialno politiko je bil pomemben instrument denarno nadomestilo. Za socialno politiko tveganih prehodov pa je vedno večjega pomena časovno nadomestilo. Gre za koncept iskanja ustreznega ravnovesja med časom prezaposlenosti in časom brezposelnosti, ki se ponuja kot fleksibilna zaposlitev oz. delna, projektna zaposlitev; ravnovesja med javnim in zasebnim življenjem.

Te spremembe so osvobajajoče in ogrožajoče obenem. Po eni strani nas veseli, da življenje v sodobnih globaliziranih družbah ne teče več tako linearno in vnaprej določeno kot nekdaj, temveč ga lahko aktivno oblikujemo ter pri tem sledimo svojim željam in skrbimo za svoj osebni razvoj. Po drugi strani pa trpimo zaradi povečane negotovosti in nestabilnosti prav na vitalnih področjih svojega življenja. Toda naj bodo neugodne posledice teh sprememb še tako velike, vrnitev ni mogoča in s tem moramo računati tako posamezniki kot družba v celoti. Opisane spremembe nedvomno sodijo v sklop obsežnejših družbenih in kulturnih sprememb »od spodaj« v sodobnih globaliziranih družbah. Zato je nesmiselna analiza teh sprememb in odziv nanje ločeno od konteksta časa, na primer kot zgolj analiza nekačnega psihosocialnega ali celo moralnega fenomena.

LITERATURA

- Bauman, Zygmunt (2001): *The Individualised Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2002): *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Beck, Ulrich (ur.) in Elisabeth Beck-Gernsheim (ur.) (1994): *Riskante Freiheiten*. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens in Scott Lasch (1996): *Reflexive Modernisierung. Eine Kontroverse*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, Ulrich in Elisabeth Beck-Gernsheim (2002): *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequence*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Beck, Ulrich (2003): *Kaj je globalizacija?* Ljubljana: Krt.

- Buchmann, Martin (1989): *The Script of Life in Modern Society. Entry into Adulthood in a Changing World.* Chicago: The University of Chicago Press.
- Elder, Glen (1997): *Lives in Social Change.* V Walter R. Heinz (ur.), *Theoretical Advances in Life Course Research*, 49–73. Weinheim: Deutscher Studien Verlag.
- Furlong, Andy (ur.) (2009): *Handbook of Youth and Young Adulthood.* New Perspectives and Agendas. London: Routledge.
- Gergen, Kenneth (1991): *The Saturated Self. Dilemmas of Identity in Contemporary Life.* New York: Basic Books.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age.* Stanford, California: Stanford University Press.
- Heinz, Walter (1997): *Status Passages, Social Risks and the Life Course: A Conceptual Framework.* V Walter Heinz (ur.), *Theoretical Advances in Life Course Research*, 9–20. Weinheim: Deutscher Studien Verlag.
- Heinz, Walter (ur.), Ansgar Weymann (ur.) in Johannes Huinik (ur.) (2009): *The Life Course Reader. Individuals and Societies across Time.* Frankfurt: Campus Vrl.
- Heitmayer Wilhelm in Olk Thomas (1990): *Das Individualisierungs - Theorem - Bedeutung für die Vergesellschaftung von Jugendlichen.* V Wilhelm Heitmayer in Thomas Olk (ur.), *Individualisierung von Jugend*, 11–35. Weinheim, München: Juventa.
- Kohli, Martin (1994): *Institutionalisierung und Individualisierung der Erwerbsbiographie.* V Ulrich Beck in Elisabeth Beck-Gernsheim (ur.), *Riskante Freiheiten.* 219–245. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (1994): *Kopierte Existenz und Karriere. Zur Herstellung von Individualität.* V Ulrich Beck in Elisabeth Beck-Gernsheim (ur.), *Riskante Freiheiten.* 191–201. Frankfurt/M: Suhrkamp.
- Mlinar, Zdravko (2012): *Globalizacija bogati in/ali ogrožena?* Ljubljana: Založba FDV in SAZU.
- Mortimer, Jeylan (ur.) in Michael Shanahan (ur.) (2003): *Handbook of the Life Course.* New York: Springer Vrl.
- Sassen, Saskia (2007): *Elements for a Sociology of Globalization.* New York: W.W. Norton.
- Schoon, Ingrid (ur.) in Rainer K. Silbereisen (ur.) (2009): *Transitions from School to Work: Globalisation, Individualisation and Patterns of Diversity.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Sennett, Richard (1999): *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism.* New York, London: W. W. Norton & Comp.
- Simmel, Georg (1993): *Temeljna vprašanja sociologije: individuum in družba.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Taylor, Charles (2000): *Nelagodna sodobnost.* Ljubljana: Študentska založba.
- Ule, Mirjana (2000): *Sodobne identitete.* V vrtincu diskurzov. Ljubljana: ZPS.
- Ule, Mirjana (2008): *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja.* Ljubljana: Založba FDV.
- Ule, Mirjana N. (2012): *Sodobno življenje v času velikih želja in zmanjšanih pričakovanj.* V Christopher Lasch: *Kultura narcisizma*, 287–303. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- Wallerstein, Immanuel (2006): Uvod v analizo svetovnih sistemov. Ljubljana: Založba *cf.
- Wallerstein, Immanuel (1999): Utopistike ali Izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja. Dediščina sociologije. Ljubljana: Založba *cf.